

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СВІДКІВ ТА ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ЗА МІЖНАРОДНИМИ ДОГОВОРАМИ

Т. І. Яросевич,
студент Інституту
підготовки кадрів для органів
прокуратури України
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Від початку 90-х років ХХ ст., після здобуття Україною незалежності та прийняття Конституції, у кримінальному процесі України набули актуальності дослідження правового статусу особи, захисту її прав та законних інтересів. На особливу увагу в цьому контексті заслуговують дослідження процесуального статусу свідків та потерпілих. Наразі показання свідків є одним з найпоширеніших видів джерел доказів у кримінальному судочинстві, незважаючи на те, що тривалий час існувала думка, що такий спосіб встановлення істини є недосконалим. Показання потерпілих, оскільки їх також найчастіше відносять до первісних джерел доказів, відіграють значну роль у доказуванні. Саме готовність жертв злочинів і свідків допомагати в розслідуванні є суттєво важливим елементом його ефективності [1, 362].

Проте на практиці непоодинокими є випадки, коли до свідків чи потерпілих застосовують чи погрожують застосуванням фізичного чи психологічного насильства з метою зміни показань на користь обвинуваченого або навіть взагалі відмови від дачі показань. Такий тиск може здійснюватися не лише зі сторони обвинуваченого; правоохоронні органи часом також вдаються до незаконного впливу на цих учасників кримінального процесу. Нерідко, боячись незаконного впливу, свідки чи потерпілі або відмовляються давати показання, або дають завідомо неправдиві показання [2, 138]. Для подолання цієї проблеми 1993 року було прийнято Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», норми якого почали діяти з 2000 року, тобто з моменту доповнення КПК положеннями цього Закону. Зокрема, у кримінальному процесі України з'явився інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та були встановлені механізми здійснення заходів безпеки. Проте зміни в законодавстві не дали бажаних результатів. Згодом опитування показало, що встановлені заходи захисту 83,3 % опитаних слідчих вважають ненадійними, 81 % твердить, що цей Закон не задовольняє потреби слідчої практики, а 83,1 % — вказують на необхідність його удосконалення [3, 3]. Також зміни не містили норм, які б регламентували порядок здійснення заходів безпеки учасників кримінального процесу на міжнародному рівні. Тому для належної реалізації інституту забезпечення безпеки необхідне прийняття низки підзаконних актів, міжвідомчих та міждержавних договорів, які б детально визначали порядок застосування заходів безпеки не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях.

Сама проблема забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства була і залишається у центрі уваги вчених, оскільки є важливою ланкою забезпечення повноти та об'єктивності встановлення істини. Зокрема, в Україні цю проблему розглядали такі вчені, як В. С. Зеленецький та М. В. Куркін, окремим аспектам забезпечення безпеки приділяють увагу О. М. Дроздов, Т. В. Пацалова, О. В. Мельник. Кілька фундаментальних монографій з цього питання підготувала російська дослідниця професор Л. М. Брусніцина.

Незважаючи на те, що вітчизняне законодавство містить способи захисту свідків та потерпілих, у ньому є ряд істотних недоліків. Саме тому варто звернутися до позитивного міжнародного досвіду та між-

Проаналізовано міжнародні угоди України, які мають вплив на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, та виділено основні стандарти, яких необхідно дотримуватись при розвитку цього інституту.

Ключові слова: безпека учасників кримінального судочинства, свідок, потерпілий, міжнародні договори

народної співпраці, взяти до уваги рекомендації міжнародних організацій.

В реалізації цього підходу об'єктивно виникають труднощі; так, більшість підписаних Україною багатосторонніх договорів з питань співробітництва у кримінально-правовій сфері роками вимушена чекати на ратифікацію, зокрема тому, що вони вимагають внесення змін у внутрішнє законодавство України, в тому числі і Конституцію. [4, 178]. Отже, в цій статті ми більше уваги приділимо уже ратифікованим угодам, зробимо огляд міжнародних актів, які мають безпосередній вплив на розв'язання питань захисту учасників кримінального судочинства, виділимо правові стандарти, яких необхідно дотримуватись законодавцю при удосконаленні досліджуваного інституту, та можливість усунення за їх допомогою прогалів вітчизняного законодавства.

Серед міжнародних договорів, які спрямовані на захист прав і свобод людини, можна умовно виділити трирівневу структуру, до якої входять: міжнародні багатосторонні договори, що мають загальний характер щодо забезпечення прав і свобод людини, міжнародні багатосторонні договори, що регулюють співпрацю в сфері кримінального судочинства в цілому та щодо конкретних видів злочинів, та двосторонні міждержавні угоди про співпрацю у сфері кримінального судочинства.

Щодо *міжнародних багатосторонніх договорів*, то тут, без сумніву, центральне місце посідає всім відома Загальна декларація прав людини, яка була прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., котру інколи ще прийнято називати Міжнародний Білль про права людини. Україна приєдналася до цього акта з моменту його прийняття та проголошення. Уже в цьому документі ми знаходимо перші передумови, які слугують для захисту від незаконного впливу на свідків та потерпілих у кримінальному процесі. Зокрема, вони передбачені у ст. 3 «Кожна людина має право на життя, свободу і особисту недоторканність», ст. 5 «Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження або покарання» та ст. 12 «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємниці його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань».

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН та ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р., багато в чому повторює положення Загальної декларації прав людини, але має і свої особливості. Зокрема, він зобов'язує органи державної влади забезпечити належний правовий захист прав і свобод людини, визначених у цьому Пакті, та розвивати можливості судового захисту.

Ще одним чи не найважливішим договором з цієї групи є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята в Римі 4 листопада 1950 р., вступила в дію у 1953 р. і ратифікована Україною 17 липня 1997 р., та протоколи до неї. Головною позитивною відмінністю Конвенції від згаданих міжнародних актів є те, що вона передбачила створення спеціального міжнародного юрисдикційного органу, спрямованого на захист і забезпечення застосування її положень, — Європейського суду з прав людини. Створення такого органу забезпечило більш ефективне застосування Конвенції та слугує важливим чинником вдосконалення законодавства та правозастосовної практики країн-учасниць, оскільки згідно зі ст. 46 Конвенції рішення Суду є обов'язковими для них. Прикладом такої інтеграції рішень Євросуду може служити Постанова Конституційного Суду Російської Федерації щодо обмеження цензури листування підозрюваного або обвинуваченого з його адвокатом, підставою якого послужило саме рішення Європейського суду по справі «Моїсєєв проти Росії» [5].

На особливу увагу заслуговує Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, який був підписаний ще 8 листопада 2001 р. та ратифікований Україною лише 1 червня 2011 р. Саме він доповнює Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах, прийнятту 20 квітня 1959 р. та ратифіковану Україною 19 січня 1998 р., положенням про захист свідків. Особливістю самої ж Конвенції є те, що вона регламентує порядок здійснення правової допомоги у кримінальних справах на міжнародному рівні, невід'ємним елементом якої повинно бути й забезпечення безпеки свідків, якщо таке необхідне. Стаття 23 Протоколу вказує, що «якщо Сторона звертається по допомогу за цією Конвенцією або за одним з Протоколів до неї щодо свідка, який перебуває під загрозою залякування або потребує захисту, то компетентні органи Сторони, що запитує, та запитуваної Сторони намагаються домовитись про заходи захисту згаданої особи відповідно до свого національного законодавства».

Розглянутий вид міжнародних договорів не вичерпується лише трьома наведеними вище, але саме вони закладають фундамент і є орієнтиром захисту основних прав і свобод людини всередині держави та на міжнародному рівні.

Серед *міжнародних багатосторонніх договорів, що регулюють співпрацю в сфері кримінального судочинства в цілому та щодо конкретних видів злочинів*, слід виділити Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнятту Генеральною Асамблеєю ООН 29 листопада 1985 р., яка передбачає не лише доступ до правосуддя і соціальний захист, а й визначає необхідність державного захисту жертв злочинів при здійсненні ними допомоги у судовому переслідуванні правопорушників.

Слід звернути увагу, що ця Декларація має на меті захист від представників органів влади, які залежно від свого становища мають доступ до відповідних ресурсів, за допомогою яких вони мають можливість здійснювати значний вплив на учасників кримінального судочинства, особливо якщо останні діють всупереч їхнім інтересам. Найбільш гостро ця проблема постає в сучасних українських реаліях, і тому адаптація норм вітчизняного законодавства до цієї Декларації є життєво необхідною.

Україна, як член Ради Європи, повинна дотримуватись Рекомендації щодо становища потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу № R (85) 11 від 28 червня 1985 р., прийнятої Комітетом міністрів держав – членів Ради Європи, яка прямо зазначає: «Коли існує необхідність, і особливо коли мова йде про боротьбу з організованою злочинністю, потерпілому і його сім'ї повинен бути забезпечений ефективний захист від залякувань і можливої помсти з боку злочинця». Ніяких радикальних змін ця Рекомендація не передбачала, але її положення залишаються дороговказом розвитку інституту забезпечення захисту учасників кримінального судочинства в Україні.

Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, прийнята 22 січня 1993 р. та ратифікована Україною 10 листопада 1994 р., встановлює, що громадяни кожної з договірних сторін, а також особи, що проживають на її території, користуються на територіях всіх інших договірних сторін щодо своїх особистих і майнових прав таким самим правовим захистом, як і громадяни цієї договірної сторони. Стаття 2 передбачає аналогічні процесуальні права особи при зверненні до суду, прокуратури і інших установ, право на захист від здійснення тиску на неї. Оскільки Конвенцію підписали в основному країни пострадянського простору, котрі межують між собою, вона і досі відіграє важливу роль у міжрегіональному співробітництві щодо захисту учасників кримінального судочинства між сусідніми адміністративно-територіальними одиницями двох, а то і більше держав.

Розглядаючи питання протидії транснаціональній злочинності, перш за все необхідно звернутися до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, підписаної 15 листопада 2000 р., ратифікованої 4 лютого 2004 р. та введеної в дію в Україні 21 травня 2004 р. У ст.ст. 24, 25 цієї Конвенції передбачено співробітництво її держав-учасниць у справі забезпечення безпеки свідків та потерпілих, а також їхніх родичів і близьких від можливого тиску на них. Слід звернути увагу, що тут заходи безпеки можуть застосовуватись як до родичів, так і до близьких людей свідків і потерпілих, що є дуже важливою умовою, оскільки розширює суб'єктний склад праввідносин і заповнює прогалину, якої при-

пустився вітчизняний законодавець, вирішивши, що заходи безпеки можуть застосовуватись лише для близьких родичів. Але все ж головною особливістю цієї Конвенції є те, що вона є основоположною у сфері протидії транснаціональній злочинності, незалежно від характеру діяльності останньої.

Значення *угод, що стосуються окремих видів злочинів*, полягає в тому, що в системі правоохоронних органів більшості держав, у тому числі й України, діють відповідні підрозділи, завданням яких є протидія певним видам злочинів як на внутрішньодержавному, так і на міжнаціональному рівнях. Правовою основою їх діяльності виступає низка конвенцій.

Зокрема, на протидію тероризму спрямована Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, підписана 16 травня 2005 р., ратифікована 31 липня 2006 р. і введена в дію в Україні 1 червня 2007 р. З урахуванням особливостей цього виду злочинів в Конвенції передбачено ст. 13, яка визначає, що держави-учасниці вживають заходів для захисту й підтримки жертв тероризму. Хоча в Україні дотепер проявів тероризму практично немає, але потрібно брати до уваги те, що терористичні організації мають досить розширену інфраструктуру, і в контексті сучасних світових тенденцій глобалізації можна передбачити активізацію тероризму.

Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, яка була підписана ще 27 січня 1999 р., ратифікована Україною 18 жовтня 2006 р. і набула чинності в Україні лише 1 березня 2010 р., прямо зазначає, що кожна її сторона вживатиме таких заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення ефективного й належного захисту тих, хто повідомляє про кримінальні злочини (маються на увазі лише пов'язані з корупційними діяннями) або в інший спосіб співпрацює із органами слідства та переслідування, і свідків, які дають показання стосовно цих злочинів.

21 вересня 2010 р. була також ратифікована Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, яка була підписана ще 16 травня 2005 р. Однією з її цілей є розробка всеосяжної структури захисту жертв і свідків з гарантуванням гендерної рівності згідно зі ст. 28 Конвенції. Умовою введення цієї статті в дію є вкладання угод або домовленостей між державами, адже торгівля людьми найчастіше здійснюється в рамках кількох сусідніх держав.

Щодо *двосторонніх міждержавних угод*, то вони укладаються відповідно до (або на виконання) вище перелічених міжнародних актів. Але не слід забувати про їх важливе практичне значення, оскільки при їх укладенні враховуються особливості законодавства обох сторін для досягнення максимальної ефективності співробітництва. Нині такі договори укладені з КНР, Польщею, Литвою, Молдовою, Естонією, Грузією, Латвією, Монголією, Канадою, Великобританією, Узбе-

кистаном, США, В'єтнамом, Бразилією, Індією, Кубою, КНДР, Панамою, Іраном та Єгиптом [6]. Україні необхідно докласти чимало зусиль для розвитку і застосування таких договорів, тому що саме таке співробітництво дасть змогу забезпечувати захист осіб тоді, коли національні засоби захисту недостатньо ефективні. До того ж, саме ці угоди найбільше деталізують порядок надання правової допомоги під час здійснення кримінального провадження.

Як уже зазначалося вище, в Україні інститут забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства почав формуватися ще у 1993 р. з прийняття відповідних законів та внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України. Незважаючи на те, що за оцінками багатьох експертів він вважався одним з найпрогресивніших на пострадянському просторі, наразі Кодекс безнадійно застарів. Для прикладу, Російська Федерація, яка почала вирішення питання захисту свідків і потерпілих лише з 1999 р., нині уже застосовує загальнонаціональні програми захисту учасників кримінального судочинства.

Водночас, хоча Україна і ратифікувала чималу кількість договорів, які повинні були б спонукати до розвитку досліджуваного інституту, на жаль, цього не сталося. Зокрема, до теперішнього часу на національному рівні не вирішеними залишаються проблеми:

- недосконалості визначення суб'єктного складу правовідносин цього виду (відсутність поняття «близьких осіб», «жертви злочину»; позбавлення права на забезпечення безпеки таких осіб, як підсудний, засуджений, виправданий, особа, щодо якої провадження у справі закрито, їхні захисники та законні представники,

- особа, яка надає правову допомогу свідкові);
- невизначеності порядку здійснення заходів безпеки у відносинах з іншими державами при наданні правової допомоги у кримінальних справах, хоча Україна на міжнародному рівні зобов'язалася у разі потреби здійснювати такі заходи;
- моральна застарілість заходів безпеки, які не враховують можливостей використання новітніх науково-технічних досягнень.

З урахуванням викладеного вище можна дійти **висновку**, що на даному етапі міжнародні договори України, які стосуються забезпечення безпеки свідків, мають важливе значення для розвитку внутрішнього законодавства, адже визначають правові стандарти, якими повинен керуватись вітчизняний законодавець в процесі унормування кримінального судочинства. Враховуючи низький рівень забезпечення прав і свобод людини в нашій державі, укладення та приєднання до відповідних міжнародних договорів є важливим кроком на шляху розвитку кримінального судочинства, оскільки це певною мірою забезпечить нагляд міжнародної спільноти за додержанням Україною взятих на себе зобов'язань та, відповідно, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки суб'єктів кримінального процесу.

Саме такі заходи сприятимуть зміцненню довіри населення до надійності роботи механізмів правосуддя. А як наслідок цього – свідки та потерпілі будуть відчувати менший страх при дачі показань і почуватимуть себе більш захищеними від незаконного тиску на них. Це беззаперечно сприятиме реалізації мети кримінального судочинства – встановленню істини.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручн. / Є. Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 632 с
2. Пацалова Т. Проблеми забезпечення безпеки потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 9.
3. Захист свідків та потерпілих у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. І. Панасюк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 20 с.
4. Витюградова О. Реалії законодавчого забезпечення міжнародно-правового співробітництва у сфері кримінального судочинства // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 2(57).
5. Определение Конституционного суда Российской Федерации «по жалобе гражданина Соколова Алексея Вениаминовича на нарушение его конституционных прав частью второй статьи 20 Федерального закона «О содержании под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений» от 8 февраля 2011 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://master-sudtyajb.narod.ru/sokolov/ks_tsenzura/ks_sokolov_tsenzura.pdf
6. Міжнародно-правове співробітництво у цивільних та кримінальних справах / Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/0/9598>

Яросевич Т. И. Обеспечение безопасности свидетелей и потерпевших в уголовном судопроизводстве Украины в соответствии с международными договорами

Проанализированы международные соглашения Украины, которые имеют влияние на обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства, и выделены основные стандарты, которых необходимо придерживаться в развитии данного института.

Ключевые слова: безопасность участников уголовного судопроизводства; свидетель; потерпевший; международные договора

Yarosevych Taras. Providing of safety of witnesses and victims in the criminal procedure of Ukraine according to the international agreements

The international agreements of Ukraine, which have an influence on providing of safety of participants of the criminal legal proceeding, are analysed, and basic standards which it must adhere to the development of this institute are selected.

Key words: safety of participants of the criminal legal proceeding, witness, victim, international agreements